

جغرافیا و خداشناسی

بیوک فتحعلی زاده

فوق لیسانس جغرافیای طبیعی با گرایش ژئومورفولوژی

چکیده

تقویت اندیشه‌های دینی و اعتقادی در تربیت انسان به‌ویژه نسل جوان بسیار مؤثر است؛ چراکه بسیاری از نارسایی‌های اخلاقی، فکری و رفتاری ناشی از جهل و نادانی و ندانستن معارف و احکام الهی است. جهل و نادانی نسبت به زندگی دنیا و آخرت و ارتباط بین آن دو، موجب انحراف عملی انسان می‌شود که پیامدهای جبران‌ناپذیری در زندگی او به همراه دارد. و از طرف دیگر با تقویت اندیشه‌های دینی از جمله خداشناسی، طیف انگیزه‌ها و انگاره‌ها و رفتارهای دینی همواره در انسان نفوذ یافته و روح آدمی از نظر احساسات، باورها و رفتارهای دینی، تحت تأثیر قرار می‌گیرد. این حس تعلق، هر چه و به هر دلیل که باشد، وقتی در انسان پدید می‌آید سبب می‌شود اشتیاق و آرزوهای خویش را در مضمون آن بجوید، با آن انس بگیرد، حیرت و کمال‌جویی و بی‌نهایت‌طلبی خویش را با آن پاسخ گوید، رمز و راز هستی را در آن ببیند و با آن به زندگی خود معنا و مفهوم دهد.

انسان پیش از اینکه پدیدارهای هستی را بتواند به‌گونه‌ای فلسفی و آن‌گاه علمی و تجربی، برای خود تبیین کند، با همین اعتقادات دینی عطش ذهنی خویش را فرو می‌نشاند. علم جغرافیا در این مسیر با کمک **انسان‌شناسی و طبیعت‌شناسی** و روابط متقابل آن‌ها و در نتیجه خداشناسی به شناخت نعمت‌های خداوندی، اصلاح رفتار انسان در محیط، بهره‌برداری درست از محیط و حفاظت از منابع طبیعی کمک شایانی می‌کند و به همه شئون و جلوه‌های وجودی انسان (گفتار، کردار، انگیزه‌ها، حرکات و سکنت) رنگ دینی می‌بخشد.

کلیدواژه‌ها: جغرافیا، تقویت باورهای دینی، خداشناسی، طبیعت، انسان

توازن انسانی - طبیعی اعتقاد داشت.

● وی - اوکراتیک^۴:

این نوع جغرافیا، در مقابل جغرافیای جئوکراتیک و جغرافیای تئوکراتیک قرار می‌گیرد. مخالفان جغرافیای تئوکراتیک چنین استدلال می‌کنند که محیط امکاناتی را در اختیار بشر قرار داده و لذا بهره‌گیری از آن به انتخاب انسان یا جامعه انسانی، مستقل از آفریدگار بستگی دارد. این نوع جغرافیا، مکتب امکان‌گرایی را به‌وجود آورده است. بنابراین نتیجه می‌شود که بازیگران اصلی در علم جغرافیا **طبیعت، انسان و روابط متقابل** میان این دو می‌باشد.

ابعاد خداشناسی از طریق علم جغرافیا

البرت وینچستر^۵ می‌گوید: هر کشف تازه‌ای که در دنیای علم به‌وقوع می‌پیوندد صدها مرتبه بر استواری ایمان ما می‌افزاید و وسوسه‌های نهان را که کم و بیش در باطن اعتقادات ما وجود دارد از بین می‌برد و جای آن را به افکار عالی خداشناسی و توحیدی می‌دهد. (سبحانی، ۱۳۵۳: ۱۹۱)

اینیشتن^۶ می‌گوید: حس دینی جهانی قوی‌ترین و شریف‌ترین سرچشمه تحقیقات علمی است.

لوکنت دونوی^۷ می‌گوید: همیشه در جهان روح مذهب و میل به اعتقاد، باورهای دینی و پرستش وجود داشته است و این میل مبدأ الهی

در این مقاله سعی شده است از «منظرهای انسان‌شناسی (سیرانفسی) و طبیعت‌شناسی (سیر آفاقی) در جغرافیا به راهنمایی و شواهد جغرافیایی» به خداشناسی پرداخته شود.

انواع جغرافیا

تأثیرات متقابل ساختار جامعه و محیط، که حاصل آن درهم‌تنیدگی پدیده‌ها در سطح زمین و شکل‌گیری فضاهای جغرافیایی است، از نظر **گریفیت تیلور^۱** می‌تواند سه نوع جغرافیا را مطرح سازد. (شکوئی، ۱۳۷۵: ۱۶)

● جئوکراتیک^۲:

در این نوع جغرافیا، طبیعت نقش عمده‌ای در تعیین نوع زندگی و کیفیت آن بازی می‌کند و کنترل چگونگی محیط طبیعی بر عملکردهای انسانی مطرح است.

● تئوکراتیک^۳:

در این نوع جغرافیا، یک نوع خدانگری در همه پدیده‌ها مورد تأکید است و همه پدیده‌های سطح زمین تحت امر و مشیت آفریدگار جهان قرار می‌گیرند. بین جغرافیدانان اروپایی و آمریکایی، بیش از همه **کارل ریتز** در این زمینه کار کرده است. او همه مظاهر و پدیده‌های جغرافیایی را، شاهی بر طراحی جهان از سوی آفریدگار می‌شناخت و در عالم خلقت به تعادل و

دارد زیرا جهانگیر و در تمام مردم یکسان است. **رویل**^۸ می‌گوید: مبدأ نخستین دین ادراک رابطه‌ای است بین جان بشر و نیروی لایزال که انسان تسلط او را بر خود احساس، و نعمت جوار او را آرزو می‌کند. (محمدی ری شهری، ۱۳۵۴: ۳۸) جغرافیا در ابعاد زیر می‌تواند باعث تقویت باورهای دینی شود:

۱. **در بعد اعتقادی:** خداشناسی و ایمان به خدا، معادشناسی و ایمان به روز جزا، پیامبری پیامبر خاتم و امامت ائمه دوازده گانه (ع).

۲. **در بعد اخلاقی:** بهره‌برداری درست از محیط، حفاظت از منابع طبیعی، خدمت به مردم، رعایت حقوق دیگران، توکل به خدا، تواضع و فروتنی، همت بلند، مردم‌داری و بی‌ربوبی به دنیا، تعدیل و رهبری غرائز، آرامش روحی و روانی

۳. **در بعد عبادی:** اخلاص، اهتمام به دعا و توسل، ادای فرایض دینی.

۴. **در بعد سیاسی و اجتماعی:** پدید آوردن دانش‌های جدید، مسئولیت‌پذیری، آینده‌نگری، شناخت محیط‌ها، ارائه راهکارهای مناسب در حل مشکلات محیطی، رعایت عدالت، احترام متقابل، فرزند زمان خویش بودن، تحلیل درستی از وقایع سیاسی و اجتماعی داشتن، استقلال فکری و سیاسی داشتن، اجرای قوانین

۵. **در بعد اقتصادی:** احتیاط در استفاده از منابع طبیعی، قناعت، مناعت طبعی و ساده‌زیستی

از مصادیق مهم تقویت باورهای دینی پرورش اندیشه خداشناسی است که در سیره همه انبیاء، به‌ویژه پیامبر اکرم (ص) وجود داشته و مردم را به‌سوی او دعوت می‌کرده‌اند.

خداشناسی جغرافیایی

شناخت خدا، از بالاترین و اساسی‌ترین شناخت‌ها شمرده شده است؛ زیرا خداوند کمال مطلق است و هر چیزی در یافتن کمال به او نیازمند است. عمده‌ترین راه‌های شناخت خدا سه راه است:

۱. راه عقلی یا راه فلسفه
 ۲. راه تجربه، حس و علم یا راه طبیعت
 ۳. راه دل یا راه فطرت
- بهترین راه خداشناسی در جغرافیا راه تجربه، حس و علم یا راه طبیعت است که از سه طریق

حاصل می‌شود:

الف. تشکیلات و نظاماتی که در ساختمان جهان به کار رفته است؛

ب. هدایت و راهنمایی مرموزی که در مسیر موجودات وجود دارد؛

ج. از راه حدوث و پیدایش عالم (مصبح یزدی، ۱۳۶۵: ۶۶)

بنابراین جغرافیا می‌تواند به‌طور کلی از دو طریق **انسان‌شناسی** (سیر انفسی) و **طبیعت‌شناسی** (سیر آفاقی) به خداشناسی دانش‌آموزان کمک کند. قهرآن در این باره می‌فرماید «سُئِرِهِمْ إِيَّاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّ الْحَقَّ (فصلت، ۵۳)

انسان‌شناسی (سیر انفسی) و خداشناسی

امیرمؤمنان می‌فرماید: «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ؛ هر کس نفس خودش را بشناسد، خدای خود را نیز شناخته است.» وقتی انسان با مطالعه در خود ببیند که چگونه به خداوند احتیاج دارد، آن‌گاه است که همه وجود خویش را از دریای بی‌کران و غیرمتناهی جمال و جلال و کمال او می‌داند و به عجز خودش پی می‌برد، و از این طریق، علم حضوری و شهودی برایش حاصل می‌شود که از هر علم دیگری مفیدتر است.

آن حضرت نیز می‌فرماید: «در شگفتم از کسی که خودش را نشناخته است، پس چگونه می‌تواند پروردگار را بشناسد؟!» پس می‌توان نتیجه گرفت که بالاترین شناخت‌ها در معرفت خداوند، خودشناسی است. (علامه طباطبایی، ج ۶، ص ۱۶۹) انسان معجونی است از غرایز متضاد «خواسته‌های عقلی و کنش‌های نفسی» و همین ترکیب است که راه ترقی و تکامل مافوق تصویری را برای او هموار نموده است. (محمدی ری شهری، ۱۳۵۴: ۱۱)

راهنمایی و شواهد جغرافیایی، انسان‌شناسی در قرآن کریم

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ، خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ، يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصَّلْبِ وَ الثَّرَائِبِ (طارق/ ۷ تا ۵) انسان مغرور در بدو خلقت خود بنگرد که از چه آفریده شده است. از آب نطفه جهنده‌ای خلقت گردیده که از میان صلب پدر و سینه مادر بیرون آمده است.

و مِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ

بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ (روم/ ۲۰) یکی از نشانه‌های قدرت خدا این است که (پدر) شما آدمیان را از خاک خلق کرد سپس (به تولد) بشری زیاد و در همه روی زمین منتشر گشتید.

برای تقویت باورهای دینی و خداشناسی اولین قدم خودشناسی (سیر انفسی) است. از یک طرف با تفکر و دقت در نحوه پیدایش، زوج بودن انسان و تولید مثل و مرگ، تنوع رنگ و زبان، گذشته انسان، بدن انسان و قسمت‌های مختلف آن: (سبحانی، ۱۳۵۳: ۲۱۵)

۱. ساختار اسرارآمیز سلول‌های انسان (اجزای ساختمان بدن)
۲. دستگاه گوارش (آبدارخانه، آشپزخانه بدن)

۳. دستگاه گردش خون (سرویس سریع پخش غذای بدن)

۴. دستگاه تنفس (تصفیه‌خانه خون بدن)
۵. دستگاه مغز و اعصاب (ستاد کل فرماندهی بدن)

۶. دستگاه چشم، گوش و بینی (شبکه آگاهی و سازمان اطلاعات مغز)
۷. سایر اعضای بدن

از طرف دیگر با نگاه به دستاوردهای عقلی، تکنولوژیکی و اقدامات شگفت‌انگیز انسان - در شناخت، بهره‌برداری و حل مشکلات محیطی و جغرافیایی در جغرافیای انسانی (برنامه‌ریزی شهری و روستایی، جهانگردی، اقتصادی، سیاسی، تاریخی) و جغرافیای طبیعی (ژئومورفولوژی، خاک‌ها، زیستی، آب‌وهوا، آب‌ها) و فنون جغرافیایی (سنجش از دور، کارتوگرافی، سیستم اطلاعات جغرافیایی، روش‌های آماری و ریاضی و رایانه‌ای) - می‌توان به‌وجود مدبر و آفریدگار آن‌ها پی برد.

طبیعت‌شناسی (سیر آفاقی) و خداشناسی

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ (روم/ ۴۲) ای رسول ما بگو به مردم که در زمین سیر کنید تا از عاقبت طوایف پیش از خود که اکثرشان کافر و مشرک بودند آگاه شوید.

با بررسی و دقت در آفرینش و آنچه در عالم هستی وجود دارد، از آفرینش خورشید و زمین گرفته تا آفرینش انواع جانداران و گیاهان و غیره، به وجود نظم دقیق و خیره‌کننده در ساختمان هر

یک از آن‌ها پی می‌بریم که این مطلب، خود دلیل روشنی بر حقانیت ذات پاک خداوند متعال است.

راهنمایی و شواهد جغرافیایی، طبیعت‌شناسی از قرآن کریم الف: آب‌ها

بقاء و قوام حیات همه چیز بستگی به آب دارد که تأمین‌کننده نیاز انسان در سه بخش کشاورزی، صنعت، آشامیدنی و بهداشت شهر و روستاست. **پارسون**^۹ آب را «خون زمین» تعریف می‌کند (محمدری شهری، ۱۳۵۴: ۲۴۰). بدین جهت قرآن اصل آفرینش موجودات زنده را از آب معرفی کرده است.

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (انبیاء/ ۳۰) و از آب هر چیز را زنده آفریدیم.

اَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ (واقعه/ ۶۸) آیا آبی را که شما (هر روز) می‌نوشید متوجه‌اید؟ وَلَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أَجَاجًا فَلَوْ لَا تَشْكُرُونَ (واقعه/ ۷۰) اگر می‌خواستیم آن آب را، به جای آنکه خوش و گوارا کرده‌ایم، شور و تلخ می‌گردانیدیم؛ آیا شکر گذاری نمی‌کنید.

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا (فرقان/ ۵۳) او کسی است که دو دریا را در کنار هم قرار داد، یکی گوارا و شیرین و دیگری شور و تلخ و در میان آن‌ها برزخی قرار داد که گویی هر یک از آن‌ها به دیگری می‌گوید دورباش و نزدیک نیاب...

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لَتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلًا مَلَبَسُونَ بِهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَازِرَ فِيهِ وَلَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (نحل/ ۱۴) و هم او خدایی است که دریا را برای شما مسخر کرد تا از گوشت (ماهیان حلال) آن تغذیه کنید و زیورهای آن را استخراج کرده و تن را بیارابید و کشتی‌ها در آن برانید تا از فضل خدا روزی طلبید؛ باشد که شکرگذار باشید.

ب: کوه‌ها

کوه‌ها به‌عنوان تأمین‌کننده آب و خاک و شکل‌گیری روستاها و شهرها، تأمین‌کننده انرژی، پوشش گیاهی و دامداری، معادن، گردشگری (آب‌های معدنی، دره‌های عمیق و سرسبز، ورزش‌های آبی و زمستانی) اهمیت زیادی دارند و کدام عاقل است که این‌ها را درک کند و خدا را نشناسد.

در قرآن ۳۹ بار از کوه‌ها با نام «جبل و جبال» و ۹ بار با نام «رواسی» یاد کرده است. وَالْإِلْجَالِ كَيْفَ نَصَبَتْ (غاشیه/ ۱۹) و کوه‌ها را نمی‌بینید که چگونه برافراشته‌اند. وَالْقِي فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (نحل/ ۱۵) و کوه‌های بزرگ را در زمین بنهاد تا از حیرانی و اضطراب برهید و نهرهایی جاری کرد و راه‌هایی پدیدار ساخت تا مگر هدایت شوید.

وَالْجِبَالِ أَوْتَادًا (نبأ/ ۷) و کوه‌ها را عماد و نگهبان آن (زمین) نساختیم؟

أَمْنَ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِي وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِرًا ؕ أَلَا مَعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ. (نمل/ ۶۱) آیا کسی که زمین را مستقر و آرام قرار داد و میان آن نهرهایی را روان ساخت و برای آن کوه‌های ثابت و پا بر جا ایجاد کرد و میان دو دریا مانعی را قرار داد تا با هم مخلوط نشود، با این حال آیا معبودی جز خداوند است، نه بلکه بیشتر آن‌ها نمی‌دانند و جاهل‌اند.

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنَّعَ اللَّهُ الَّذِي اتَّفَقَ كُلُّ شَيْءٍ أَنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ. (نمل/ ۸۸) کوه‌ها را می‌بینی و آن‌ها را ساکن و جامد می‌پنداری در حالی که مانند ابر در حرکت‌اند. این صُنْع و آفرینش خداوندی است که همه چیز را متقن آفریده است. او از کارهایی که شما انجام می‌دهید مسلماً آگاه است.

در سوره‌های (رعد/ ۳)، (عنکبوت/ ۴۰)، (لقمان/ ۱۰) و (انبیاء/ ۳۱) و... کوه‌ها و نقش آن‌ها مطرح شده است.

پ: آب‌وهوا

در قرآن ۱۰۵ بار به باد و ابر و باران اشاره شده است که از دو لحاظ اهمیت دارد: از یک طرف نظامات خاص، اهمیت و نحوه تولید باد، ابر، باران، رعدوبرق، صاعقه، طوفان، تگرگ، و از طرف دیگر اعجاز علمی قرآن.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتَسَلَكَهُ يَنَابِيعٌ فِي الْأَرْضِ... (زمر/ ۲۱) آیا نمی‌بینی که خدا از ابر باران نازل می‌کند و آن را وارد منابع درون زمین می‌کند؟ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَ مِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ. (نحل/ ۱۰) او کسی است که از آسمان آبی فرستاد که هم نوشیدن شما از آن است و هم گیاهان، که حیوانات خود را در آن

به چرا می‌برید، از آن است. اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَ يَجْعَلُهُ كَسَفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ. (روم/ ۴۸) خدا آن کسی است که باده‌ها را می‌فرستد تا ابرها را در فضا برانگیزد پس به هر گونه که مشیتش تعلق گیرد در اطراف آسمان متصل و منبسط کند و باز متفرق گرداند آنگاه باران را بنگری که قطره قطره از درونش بیرون ریزد تا به کشتزار و صحرای هر قومی از بندگان بخواند فرو بارد و به یک لحظه آن قوم را شادمان گرداند.

وَالذَّارِيَاتُ ذُرُوءًا (ذاریات/ ۱) سوگند به بادهایی که (ابرها را) به حرکت درمی‌آورند. وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ. (فاطر/ ۹) خداوند است آنکه باده‌ها را

بفرستاد تا ابرها را برانگیزد و آن ابرها را به شهر و دیار مرده برانندیم و به بارانش زمین را زنده گردانیدیم. حشر و نشر مردگان هم همین گونه است.

جاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَ جَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ (یونس / ۲۲) تندبادی به سراغ آن‌ها آمد و امواج از همه طرف آن‌ها را محاصره کرد به طوری که گمان کردند به وسیله امواج احاطه شده‌اند.

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ لِنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا... (فصلت / ۱۶) پس فرستادیم بر آن‌ها تندبادی را در روزهایی شوم تا بچشانیم عذاب و خواری را در دنیا.

يَكَادُ الْبَرْقُ يُخْطَفُ أَبْصَارُهُمْ (بقره / ۲۰) نزدیک است روشنی برق آن، روشنی چشم‌ها را از بین ببرد.

فَإِنْ أَغْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَ ثَمُودَ. (فصلت / ۱۳، ۱۷) اگر کافران از خدا اعراض کردند به آن‌ها بگو من شما را از صاعقه‌ای مانند صاعقه هلاک کننده عاد و ثمود ترسانیدم.

وَ يُنَزَّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ. (نور / ۴۳) از آسمان از ابرهایی کوه‌آسا تگرگ فرو بارد....

در سوره‌های (نمل / ۶۳ و ۶۰)، (اعراف / ۵۷ و ۱۳۳)، (انعام / ۹۹)، (مؤمنون / ۱۸)، (سجده / ۲۷)،

(فاطر / ۲۷)، (روم / ۴۶)، (حجر / ۲۲)، (فرقان / ۴۹ و ۴۸)، (ق / ۹)، (بقره / ۱۶۴)، (زخرف / ۱۱)، (شوری / ۲۸)، (عنکبوت / ۱۴)، (فصلت / ۱۶)، (روم / ۲۴)، (نور / ۴۳)، (رعد / ۱۲) و... مسائل آب‌وهوایی و اهمیت آن‌ها در حیات انسان‌ها مطرح شده است.

ت: گیاهان و جانوران

در جنبندگان زمین، آسمان، نباتات و عجائب ساختمان آن‌ها و در اصل حقیقت زندگی، اصول اسرار آمیزی حاکم است که هنوز بعد از هزاران سال مطالعه میلیون‌ها دانشمند کسی به عمق آن نرسیده و همه و همه آیات خداست. (مکرم شیرازی، ۱۳۷۷)

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالْتَّوَى... (انعام / ۹۵) خداست که در (جوف زمین) دانه و هسته را می شکافد.

وَ الْأَرْضِ مَدَدْنَاهَا وَالْقَيْنَا فِيهَا رِوَاسِي وَ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ (حجر / ۱۹) و زمین را هم بگستر دیم و در آن کوه‌های عظیم بر نهادیم و از آن هر گیاه و هر نبات مناسب و موافق حکمت و عنایت برویانیدیم پس در گیاهان سازمان دقیق و موزون وجود دارد.

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ (شعرا / ۷) آیا در زمین به دیده عبرت نظر نکردند که ما چه انواع گوناگونی از نباتات پرسود از آن برویانیدیم؟

فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَ عُنْبًا وَ قَضْبًا وَ زَيْتُونًا وَ نَخْلًا وَ حَدَائِقَ غُلْبًا وَ فَاكِهَةً وَ آبًا مَتَاعًا لَكُمْ وَ لِنِعَامِكُمْ (عبس / ۲۷ تا ۳۲) حبوبات را برای غذا برویانیدیم، و باغ انگور و نباتات را و درخت زیتون و نخل خرما و باغ‌ها و جنگل‌هایی پر از درختان کهن و انواع میوه‌های خوش و علف‌ها و مرتع‌ها تا شما آدمیان و حیوانات شما از آن بهره‌مند شوید. وَ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَ غَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَ النَّخْلَ وَ الزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْلُهُ وَ الزَّيْتُونَ وَ الرِّمَانَ مُتَشَابِهًا وَ غَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَ آتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَ لَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ. (انعام / ۱۴۱) و اوست که باغ‌هایی آفرید نیازمند یا بی‌نیاز به داربست، و درخت خرما و کشتزار، با طعم‌های گوناگون، و زیتون و انار، همانند، در عین حال ناهمانند. چون ثمره آوردند از آن‌ها بخورید و در روز درو حق آن را نیز بپردازید و اسراف مکنید که خدا اسراف کاران را دوست ندارد.

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَاتٍ وَ يَقْبِضْنَ

(ملک / ۱۹) آیا آن‌ها به پرندگانی که بالای سرشان بال‌های خود را گسترده و گاه جمع می‌کنند، نگاه نکرده‌اند؟ مسئله پرواز پرندگان از جمله شگفتی‌های جهان طبیعت و دلائل توحید است. زیرا تمام وجود آن‌ها برای پرواز هماهنگ است.

وَ مِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا مِنْ دَابَّةٍ وَ هُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ. (شوری / ۲۹) و از آیات اوست آفرینش آسمان‌ها و زمین و آنچه از جنبندگان در آن‌ها منتشر نموده و او هر گاه بخواهد در جمع آن‌ها تواناست. أَفَلَا يَنْظُرُوا إِلَى الْإِبْلِ كَيْفَ خَلَقَتْ؛ أَيَا أَنَانَ بِهِ شَتْرَ نَمِي نَكْرُنَدَ که چگونه آفریده شده است؟ نیرومندی و مقاومت فوق‌العاده شتر در برابر مشکلات تشنگی، گرسنگی، خستگی و حمل بارهای سنگین از خصوصیات بارز آن است که دیگر حیوانات تحمل چنین سختی‌ها را ندارند و این آیتی از آیات خداست.

علی (ع) در نهج البلاغه نیز، به تبعیت از قرآن، انسان را به تأمل درباره مخلوقات گوناگون دعوت نموده از او می‌خواهد که در این موارد بیندیشد و حقیقت را درک کند (دشستی، ۱۳۷۸): «انْظُرُوا إِلَى التَّمَلِّهِ فِي صَغَرِ جَبَّتِهَا وَ لَطَافَةِ هَيْئَتِهَا؛ به مورچه و کوچکی جثه آن بنگرید که چگونه لطافت خلقت او با چشم و اندیشه انسان درک نمی‌شود.»

ث: هوا، فضا (زمین، خورشید، ماه)

إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ (جاثیه / ۳) همانا در آسمان‌ها و زمین برای اهل ایمان نشانه‌هایی است.

کپلر^{۱۰} می‌گوید: هر چه آگاهی ما بر خلقت و عظمت آسمان‌ها بیشتر باشد دینداری ما عمیق‌تر می‌گردد. (سبحانی، ۱۳۵۳: ۱۹۰۰) در آفرینش زمین و حرکت‌های آن، آسمان، خورشید، ماه روشن‌ترین و همگانی‌ترین برهان خداشناسی از لحاظ شناسنامه و مشخصات، نظام حرکات، نظام هادی و رهبر، مقیاس زمان و تنظیم سرعت، اندازه، مقدار نور و حرارت، تنظیم جاذبه عمومی، فاصله از یکدیگر و اهمیت هر یک در زندگی موجودات زنده از جمله انسان می‌باشد. به عنوان مثال **فرانک آلن^{۱۱}** می‌گوید: اگر زمین به کوچکی ماه و قطر آن یک چهارم قطر کنونی آن بود دیگر برای نگه داشتن

آبوهوا بر روی آن کفایت نمی‌کرد و درجه حرارت به‌صورت کشنده‌ای بالا می‌رفت. برعکس اگر قطر آن دو برابر کنونی می‌بود، سطح زمین چهار برابر سطح فعلی و نیروی جاذبه دو برابر کنونی می‌شد و ارتفاع جو کاهش پیدا می‌کرد و فشار بالا می‌رفت و نواحی زمستان بسیار زیاد و جاهای قابل سکونت کاهش می‌یافت. (سبحانی، ۱۳۵۳: ۲۱۷-۲۱۶)

اِخْتَلَفَ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ. (جاثیه/۵) و اختلاف شب و روز و آنچه فرو فرستاد خدا از آسمان‌ها از روزی پس زنده کرد با آن زمین را بعد از مردنش و گردانیدن بادها آیت‌هاست برای گروهی که به عقل می‌باندند. اِنَّا زَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ. (صافات/۶) ما نزدیک‌ترین آسمان را به زیور نجوم بیاراستیم.

رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ. (صافات/۵) همان خدای یکتا که آفریننده آسمان و زمین و هر آنچه بین آن‌هاست و آفریننده مشرق‌هاست.

وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ. (یس/۳۸) و نیز خورشید که بر مدار معین خود حرکت می‌کند که این اندازه‌گیری (خدای) نفوذناپذیر داناست.

وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُ لِلشَّمْسِ وَالْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (فصلت/۳۷) و از جمله آیات قدرت الهی خلقت شب و روز و ماه است و نباید هرگز پیش خورشید و ماه سجده برید، بلکه اگر به حقیقت خداپرستید باید خدایی که خورشید و ماه را آفرید سجده کنید.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ. (یونس/۵) اوست خدایی که آفتاب را روشن و ماه را تابان فرمود و سیر ماه را در منازل معین کرد تا بدان واسطه شماره سنوات و حساب ایام را بدانید این‌ها را خدا جز به حق نیافریده است، خدا آیات خود را برای اهل علم و معرفت مفصل بیان خواهد کرد.

الَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لَيْسَكُنَا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِن فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (نمل/۸۶) آیا کافران ندیدند که ما شب را تاریک برای سکون و آرامش خلق قرار دادیم و روز را روشن؛ همانا در

وضع شب و روز آیات و نشانه‌های قدرت الهی برای اهل ایمان پدیدار است.

الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ (رحمن/۵) خورشید و ماه با حساب معین با هم به گردشند. وَالْقَمَرُ قَدْرًا مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ (یس/۳۹) و نیز گردش ماه را که برای آن منازل معین مقدر کردیم تا مانند شاخه خرما باز گردید.

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (یس/۴۰) نه خورشید را شاید که به ما فرا رسد و نه شب بر روز سبقت گیرد و هر یک بر مدار معینی شناورند.

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (انبیا/۳۳) و اوست خدایی که شب و روز و خورشید و ماه را به قدرت کامل بیافرید که هر یک به امر خدا در مدار معینی سیر می‌کنند.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَفَاةَ الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (بقره/۲۹) اوست خدایی که خلق کرد برای شما همه موجوداتی را که بر روی زمین است، پس از آن، نظر گماشت به خلقت آسمان و هفت آسمان را بر فراز یکدیگر برافراشت و او به هر چیزی داناست.

در سوره‌های (یونس/۱۰۱ و ۶)، (شوری/۲۹)، (رعد/۲)، (قصص/۷۳ و ۷۲ و ۷۱)، (طلاق/۱۲)، (اسراء/۴۴)، (ملک/۳)، (فصلت/۱۲)، (نوح/۱۵)، (یوسف/۱۰۵) و... به مسائل نجوم، نظم و اهمیت آن در حیات بشری اشاره شده است.

نتیجه

در عصر حاضر باوجود تمام مشکلاتی که در راه بینش و تشخیص درست وجود دارد نیاز به باورهای دینی و تکیه‌گاه معنوی از هر زمان بیشتر احساس می‌شود و جبر تاریخ جامعه را بیش از هر زمان به باورهای دینی اصل، و رهایی‌بخش و سعادت‌آفرین نشان می‌دهد. باورهای دینی که از درون، انسان‌ها را بسازد و جامعه بشر را براساس انسان‌های ساخته‌ای که ضامن اجرای قوانین و حقوق، در خود آن‌ها موجود است، بنا کند. که سعادت و نجات حقیقی بشریت در داشتن ایده‌های الهی و دینی است.

جغرافیا می‌تواند در ابعاد مختلف اعتقادی،

اخلاقی، عبادی، سیاسی و اجتماعی، اقتصادی و از طریق انسان‌شناسی (سیرانفسی) و طبیعت‌شناسی (سیرآفاقی) به بالاترین شناخت‌ها در معرفت خدا یعنی خودشناسی و اساسی‌ترین شناخت‌ها یعنی خداشناسی به تقویت باورهای دینی کمک کند تا از برهنگی اخلاقی و دینی که خمیر مایه قساوت، سنگدلی، رعایت نکردن حقوق دیگران، ناعدالتی، تشدید غرائز، بی‌مسئولیتی، بهره‌برداری نادرست از طبیعت، اسراف و... است جلوگیری کند.

پی‌نوشت‌ها

- 1.Griffit Taylor
- 2.Geocratic
- 3.Theocratic
- 4.We-ocratic
- 5.Albert Vinchester
- 6.Aeineshtein
- 7.Lecnet Donoy
- 8.Royl
- 9.Parson
- 10.Kepler
- 11.Frank Alen

منابع

۱. الهی قمشای، مهدی (۱۳۷۹)؛ ترجمه قرآن کریم، انتشارات فارابی.
۲. دشتی، محمد (۱۳۷۸)؛ ترجمه نهج‌البلاغه، انتشارات شرقین
۳. سبحانی، جعفر (۱۳۵۲)؛ راه خداشناسی، انتشارات صدر.
۴. سعیدی مهر، محمد (۱۳۷۷)؛ آموزش کلام اسلامی، مؤسسه فرهنگی طه.
۵. شکونی، حسین (۱۳۷۵)؛ اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا جلد ۱، انتشارات گیتاشناسی.
۶. غرویان، محسن، آموزش عقاید، انتشارات دارالعلم، ج ۱.
۷. طباطبائی، محمدحسین، (۱۳۶۳)؛ المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه موسوی همدانی، سیدمحمدباقر، دفتر انتشارات اسلامی.
۸. گروه جغرافیای دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، جغرافیا (۱ و ۲)، جغرافیای پیش‌دانشگاهی، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی
۹. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۵۴)؛ بهترین راه شناخت خدا، انتشارات دارالتبلیغ اسلامی.
۱۰. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۷۰)؛ آموزش فلسفه، انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی.
۱۱. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۶۵)؛ آموزش عقاید، جلد ۱ انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی.
۱۲. مطهری، مرتضی (۱۳۸۰)؛ مجموعه آثار، انتشارات صدر.
۱۳. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۷)؛ تفسیر نمونه، انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
۱۴. مونسما کلور، جان (۱۳۵۵)؛ اثبات وجود خدا، ترجمه آرام، احمد، انتشارات حقیقت.